

ORHAN GAZİ VAKFI'NIN MALÎ TARİHİNDEN BİR KESİT (1593-1641)

Kayhan ORBAY*

Özet

Orhan Gazi'nin Bursa'daki vakfı, şehrin en büyük vakıflarından birisidir. Vakıf, Bursa bölgesindeki tarım topraklarının yanı sıra çok sayıda dükkâna ve şehrin iktisadi hayatında önemli bir yere sahiptir. Bu çalışma, vakfın 17. yüzyılın ilk yarısındaki malî durumunu incelemektedir. Vakıf, yüzyılın başında Celali istilasından etkilenmiş ve ciddi mali zarara uğramıştır. Ancak mali toparlanma çok çabuk gerçekleşmiştir. Olumsuz hava koşulları dolayısıyla 1614-15 yıllarında da kırsal vergi gelirlerinde düşüş yaşanmıştır. Vakfın incelenen yarım yüzyıllık dönem içinde mali sıkıntılar yaşadığına dair bazı kanıtlar olmakla birlikte uzun dönemli ciddi bir mali kriz görünmemektedir. Bu bakımdan Orhan Gazi vakfının mali tarihi, Anadolu'da Celali kargaşasından etkilenen ve mali çöküntü yaşayan bazı büyük vakıflardan farklı görünmektedir.

Anahtar kelimeler:

Vakıf, Orhan Gazi, Bursa, Osmanlı Tarihi, İktisadi Tarih

FISCAL HISTORY OF THE WAQF OF ORHAN GHAZI IN BURSA (1593-1641)

Abstract

The waqf of Orhan Ghazi was one of largest waqfs in the town of Bursa. The waqf held vast agricultural lands, mills, bathhouses and numerous shops. Thus, it played an important place in the regional and urban economic life. The present paper examines the financial situation of the waqf in the first half of the 17th century. The waqf suffered serious financial loss due to the Celali invasion in the first decade of the century. However, fiscal recovery came soon in the following few years. The rural tax income of the waqf declined temporarily due to the adverse weather conditions in 1614-15. Although, the waqf experienced some short-term and mild financial hardships there was no sign of a long-lasting financial crisis within the period of examination. Therefore, the financial history of the waqf looks different from some large central Anatolian waqfs that fell into serious economic crisis because of the Celali rebellions.

Keywords:

Waqf, Orhan Ghazi, Bursa, Ottoman Empire, Economic History

* Yard. Doç. Dr., ODTÜ, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü; korbay@metu.edu.tr

1326 yılında Osmanlı Devleti tarafından fethini müteakip, Bursa önemli bir ticaret ve sınai üretim şehri ve devletin idari merkezi olarak gelişme gösterdi.⁽¹⁾ 15 ve 16. yüzyıllarda Bursa, hem iç ticaret ağı hem de Anadolu'yu katederek gelen kıtalararası ticaret yolu üzerinde canlı bir ticaret merkeziydi.⁽²⁾ Doğu'dan Batı'ya kıtalararası ticaret söz konusu olduğunda kuzey Hindistan'dan İran'a ulaşan kervan yolu ile Hindistan ve İran mamülleri bir yandan Erzincan, Sivas, Tokat ve Ankara rotası ve bir yandan Halep, Adana, Konya rotası üzerinden Bursa'ya ulaşmaktaydı. Güney'den Kuzey'e ticaret söz konusu olduğunda Uzakdoğu ve Hindistan alt-kıtasının malları ile birlikte Suriye ve Mısır'ın ticari malları Antalya üzerinden Bursa'ya ulaşmaktaydı. Şehrin iktisadi ve sosyal yaşamının hızlı gelişiminde sultanlar ve yüksek mevki sahibi devlet memurlarının kurdukları vakıflar temel bir paya sahipti.⁽³⁾ Kısaca 'imparatorluk vakıfları' olarak adlandıracağımız, belgelerde selâtîn, vüzerâ ve ağayân vakıfları olarak geçen, sultan ve hanedan mensupları ile vezirler, ağalar, beylerbeyleri, şeyhülislam, defterdarlar ve diğer yüksek mevki sahibi devlet memurlarının kurdukları vakıflar vakıf sistemi içinde farklı bir önemi haizdi. Bu vakıflar yaygın kentsel ve kırsal gelir kaynaklarından çok büyük miktarlarda hasılat elde ederek devasa bütçeler oluşturabiliyor ve halk kesimi tarafından kurulan sıradan vakıfların üstlenemediği mali külfeti yüksek hayır işlerini ve sosyal hizmetleri yerine getiriyorlardı.

Vakıflar inşa ettikleri çarşı dükkânları, hanlar, bedestenler ile şehrin iktisadi ve ticari hayatının fiziki altyapısını kurmaktaydılar. Vakıf akârlarının ve hizmet binalarının oluşturduğu nüve çevresinde zamanla haneler bina edilerek mahalleler oluşmaktaydı. Bursa şehrinde de kentsel gelişim, vakıfların imar faaliyetleri ile birlikte ilerlemiş ve isimleri de vakıflar ile anılan mahalleler oluşmuştur.⁽⁴⁾ Vakıflar aynı zamanda cami, medrese, hastahane ve imaret mutfaqları inşa ve idame ettirerek sosyal ve dini yaşamın ihtiyaçlarını karşılamakta, eğitim ve sağlık hizmetleri sunmaktaydılar.⁽⁵⁾

Vakıflar şehirlerdeki iktisadi ve ticari faaliyetleri destekleyen kurumlardı. Sadece iktisadi ve ticari yaşamın döndüğü fiziki ya-

paları inşa ettikleri için değil, aynı zamanda bir 'yeniden-dağıtımcı' kurum ve tüketim merkezi olmaları nedeniyle deşehrin ve kurulu oldukları bölgenin iktisadi düzeyinde etkin ve temel bir role sahiptiler. İmparatorluk vakıflarının bazılarına köyler ve çiftlikler şeklinde tamamen kırsal gelirler tahsis edilmişti. Bazı vakıflar ise şehir iktisadiyatını desteklemeleri için dükkan, hane ve hamam gibi çok sayıda kentsel gelir-getirici mülke sahiptiler. Buna rağmen bütçelerinin ana gelir kalemini kırsal gelirler oluşturmaktaydı. Bu kırsal gelirlerin daha düzenli ve güvenli bir gelir kaynağı olarak addedilmesi ile açıklanabilir. Ancak daha temel sebebi sadece kırsal gelir kaynaklarının bu vakıfların yüksek maliyetli hayır hizmetlerini ve diğer işlevlerini görmeleri için ihtiyaç duydukları büyüklükte gelir seviyesini sağlamalarından kaynaklanmaktadır. Bazı vakıfların kentsel mülkleri farklı şehir ve kasabalara yayılmakla birlikte bu tür gelir kaynaklarının sıhhatli bir gelir kaynağı olarak vakfa tahsisi şehir ekonomisinin gelişmişliği ve dolayısıyla iktisadi ve ticari hayatın talepleri ile sınırlıdır. Başka bir deyişle iktisadi ve ticari faaliyetler yeni dükkânların inşasına, yeni ticarethanelere ihtiyaç göstermiyor ise bunları bina etmek vakfa sağlam bir gelir kaynağı sağlamayacaktır. Açık ki Bursa'nın fethinden sonra şehrin iktisadi atılımı ve 16.yy'da iktisadi gelişimi yeni ticari mekanlara ihtiyaç gösterdiğinden Bursa'daki bazı imparatorluk vakıflarının kentsel gelirleri bütçelerinde önemli bir paya sahip olabilmektedir.

Yaygın kırsal gelirleri ve kentsel mülkleri ile vakıflar iktisadi yaşamın merkezinde yer almaktadır. Bu nedenle onların mali durumları ile kentsel ve bölgesel ekonomi arasında doğrudan bir ilişki vardır. Yerel ve bölgesel ekonomiyi etkileyen şehir yangınları, depremler, kötü hava koşulları, salgın hastalıklar, nüfus hareketleri gibi faktörler, imparatorluk çapında bazı iktisadi, ticari ve parasal gelişmeler örneğin tağşişler, sınai üretimin artması veya daralması, ticaret yollarının değişimi veya isyanlar gibi iktisadi neticeleri olan sosyal olaylar vakıfların

1. Bursa ticareti, ipekli sanayi ve ticareti için bkz., Dalsar 1960; İnalçık 1960; Ergenç 2006.

2. İnalçık 1994.

3. Vakıfların iskan uygulamaları, şehir ve kasabaların teşekkül ve inkişafında üstlendikleri işlevler hakkında şu eserlere bakılabilir, Barkan 1942a; Barkan1942b; Ülken 1971; Kiel 1990; Raymond 2002; Yediyıldız 2003.

4. Ergenç 2006.

5. Vakıfların hayır işleri, sosyal, dini, kültürel ve beledi hizmetleri hakkında şu eserlere göz atılabilir Köprülü 1938; Akozan 1969; Peri 1992; Singer 2002; Shefer 2003, 121-143; Yediyıldız 2003.

da mali durumlarını etkilemektedir.⁽⁶⁾

Vakıfların muhasebe defterleri hem onların mali tarihlerini çalışmak hem de kurumsal tarihlerini, fiili işleyişlerini görmek açısından en zengin arşiv malzemesidir.⁽⁷⁾ İmparatorluk vakıflarının muhasebeleri standartlaşmış bir muhasebe düzeninde tutulmaktadır. Ana muhasebe defterinden daha teferruatlı kayıtları içeren müfredat defterleri de bulunmaktadır.⁽⁸⁾ Muhakkak ki bütün bu defterlerin mevcudiyeti ve tefişi ile böylesi devasa kurumlarda ortaya çıkacak olan ‘aracılık problemi’ni azaltmaya yönelik bir muhasebe denetimi mekanizması kurulmuştur. Muhasebe defterleri vakfın sattığı veya satın aldığı başta gıda malları olmak üzere birçok malın piyasa fiyatlarını ihtiva ettiklerinden yerel fiyat hareketlerini tespit ederek iktisadi tarih çalışmalarında kullanmak açısından da çok değerli malzemelerdir.⁽⁹⁾

Ana arşiv malzemesi olarak vakıfların muhasebe defterlerine dayanan ve onların mali ve kurumsal tarihlerinin incelendiği az sayıda çalışma bulunmaktadır. Bu yeni çalışma alanı ilk olarak Barkan’ın vakıf muhasebe defterlerini neşrettiği ve iktisadi tarih çalışmalarında bu arşiv malzemesinin kullanımı üzerine yol gösterici açıklamalar yaptığı bir seri yayın ile başlamıştır.⁽¹⁰⁾ Daha sonra vakıfların malî ve kurumsal tarihlerini iktisadi gelişmeler ile birlikte değerlendirilerek bölgesel tarımsal ekonomide, fiyatlarda, kentsel ekonomide gelişmeleri inceleyen çalışmalar ortaya konulmuştur.⁽¹¹⁾ Ancak vakıfların malî ve kurumsal tarihlerinin yazılmasında mevcut ise vakfiyelerin kullanılması, muhasebe defterlerinin şeriye sicilleri ve mühimme defterlerindeki kayıtlarla desteklenmesi ve

tahrir defterlerine de başvurulması fevkalade önemlidir.

Bu çalışma Bursa’da kurulu Orhan Gazi vakfının malî tarihini 1593-1641 (1001-02/1050-51) dönemi içinde incelemektedir.⁽¹²⁾ İncelediğimiz dönem günümüz Osmanlı tarih yazımında ‘değişim ve dönüşüm’ ve bir ‘kriz ve değişim’ dönemi olarak değerlendirilmektedir. Anadolu’da yaygın Celali isyanları ve bunu izleyen iç göçler bu dönemin öne çıkan gelişmeleridir.⁽¹³⁾ 16. yy’da, Anadolu’da ‘nüfus baskısına’ varan bir nüfus büyümesinin tersine döndüğü ve 17.yy’da nüfus düşüşü ortaya çıktığı görüşü hakimdir. Celali isyanları, köylünün toprağı bırakıp kaçması, iç göçler ve nüfus düşüşü sonucu tarımsal üretimin krize girdiği aynı zamanda hububat fiyatlarının aşırı yükseldiği kabul edilmektedir. Bunun yanı sıra Osmanlı-Safevi savaşlarının dış ticarete mal akımında güçlükler yarattığı, Avrupa mamulü kumaşların giderek artan miktarlarda Osmanlı pazarlarına girdiği ve 16.yy sonunda yaşanan enflasyonist baskının da sinai ekonomiyi olumsuz etkilediği, özellikle de dokuma sanayiinde üretim daralması olduğu iddia edilmektedir.⁽¹⁴⁾ Bütün bu savlar gibi söz konusu iktisadi daralmanın Bursa ipekli dokuma sanayiinde de ortaya çıktığı tarihyazımında yaygın kabul gören iddialardır.⁽¹⁵⁾ Celali isyanları ve İran savaşlarının, İran’dan ham ipek ticareti ve naklinde kesintiler doğurduğu ve bunun sonucunda Bursa’da ham ipek fiyatlarının arttığı, ipekli dokuma sanayiinde üretim ve karlılıkta bir düşüş ortaya çıktığı ileri sürülmektedir.⁽¹⁶⁾ Ayrıca, Avrupa’nın artan ham ipek talebinin de hammadde fiyatını yukarı çekerek yine aynı etkiye yol açtığı da dile getirilen bir diğer görüştür.⁽¹⁷⁾ Tarihyazımında Osmanlı İmparatorluğu’-

6 1598 depreminin Amasya’da II. Bayezid vakfı üzerindeki etkisi bu olayların vakıf maliyesine ve işleyişine tesirlerine güzel bir örnek teşkil eder, Orbay 2009a.

7 Barkan 1962-63a, 284-89; Orbay 2006; Orbay 2009b.

8 Vakıf muhasebe defterleri ve genel olarak müfredat defterleri için bkz., Orbay 2007a.

9 Barkan 1975; Pamuk 2000; Güran 2006; Orbay 2007b.

10 Barkan 1962-63a; Barkan 1962-63b; Barkan 1962-63c; Barkan 1964; Barkan 1971.

11 Faroqhi 1974; Faroqhi 1981; Faroqhi 1987; Faroqhi 1988; Erdoğan 1996; Yerasimos 2001; Orbay 2001; Orbay 2007c; Orbay 2007d; Güran 2006; Unan 2006.

12 Barkan 1988, 66-91; Gerber 1988, 149-185.

13 Uluçay 1944; Griswold 1983; Barkey 1994; Akdağ 1995a.

14 Dalsar 1960; Braude 1979; Braude 2002; Çizakça 1980; Akdağ 1995a. Fiyat hareketleri için bkz., Barkan 1975; Pamuk 2001; Pamuk 2004; Güran 2006; Orbay 2007b.

15 Dalsar 1960; Çizakça 1980.

16 Çizakça 1980; İnalçık 1994, 218-255. Bizans da gelişmiş bir ipekli dokuma endüstrisine sahipti ve üretim ham ipek İran’dan geldiğinden savaşlara ve artan hammadde fiyatına bağlıydı, Lopez 1945. 1586’da Osmanlı-İran savaşı nakliyei aksatmış, İranlı tüccarların ancak yarısı Bursa’ya ulaşabilmiş ve ham ipek fiyatları yükselmiş, ipek dokuma tezgahlarının çoğu kapanmıştı. Dalsar 1960, 335; Gerber 1988, 114-121; İnalçık 1994, 218-255.

17 Çizakça 1980.

nun 16.yy ve 17. yüzyıllardaki iktisadi tarihi 'gerileme ve çöküş' paradigması altında ele alınmaktaydı.⁽¹⁸⁾ Günümüzde tarihyazımı aynı dönemi bir 'değişim ve dönüşüm' ve 'kriz' dönemi olarak tanımlamaktadır.⁽¹⁹⁾ Bu anlayışın gelişmesinde mevcut arşiv malzemesinin yeniden gözden geçirilmesi ve yeni arşiv kaynaklarının değerlendirilmesi mühim bir rol oynamıştır. Ama aynı zamanda Batı tarihyazımında ortaya çıkan ve günümüzde derin bir külliyat oluşturan 17. yüzyıl genel krizi tezi'nin de Osmanlı tarihçileri üzerindeki etkisi yadsınamaz.⁽²⁰⁾

Söz konusu iki yüzyıllık dönemin iktisadi, ticari ve malî tarihini ister 'değişim ve dönüşüm' dönemi içerisinde görelim ister küresel bir 17.yy iktisadi ve ticari krizi tartışmasına atıf yaparak ele alalım, Osmanlı tarihyazımının arşiv malzemesini çeşitlendirerek kırsal ve kentsel ekonomik gelişmeleri inceleyen monografik çalışmalara şiddetle ihtiyaç duyduğu açıktır.

Vakıf sistemi içerisinde istisnai bir yer tutan 'selâtin ve vüzerâ' vakıfları onların malî güçlerini temin eden yaygın kırsal ve kentsel gelir kaynakları ile iktisadi gelişmelerin izlerini malî tarihlerinde taşıyan ve iktisadi yaşamın içine gömülü kurumlardır. Bu nedenle vakıf kurumlarının malî analizleri ihtiyaç duyulan kurumsal ve yerel iktisadi tarih çalışmalarını sağlayarak 16. ve 17. yüzyıl iktisadi tarihine ciddi bir katkı yapabileceklerdir.

Vakıf Maliyesi

1001-02/1593 yılından itibaren Orhan Gazi vakfının bir seri halinde muhasebe defterlerine sahibiz.⁽²¹⁾ Vakfın 1593 ile 1595 arasındaki hesaplarının muhasebe dönemi bir tam yılı kapsamadıklarından düzensizdir. Vakıf muhasebelerinde 'dönemsellik ilkesi' geçerlidir, yani ilke olarak her muhasebe dönemi veya malî yıl on iki aylık bir zaman aralığını kapsar. Ancak ikinci bir prensip

daha işlemektedir. Her mütevellî kendi muhasebe döneminden sorumludur. Bu nedenle mütevellî değişimi olduğunda hesaplar kapatılır ve yeni mütevellî kendi döneminin hesaplarını başlatır. Bu durum karşımıza kapsadığı dönem açısından farklılıklar arzeden defterler çıkmasına sebebiyet vermektedir.

1595 yılındaki ilk düzenli defter üzerinden vakfın malî analizine başlamak daha doğru olacaktır. 1595 yılında vakfın cari dönemden gelirleri 393.345 akçadır. Bu bakımdan vakıf imparatorluk vakıfları arasında ortaölçekte bir vakıf sayılabilir. İncelediğimiz dönem içinde cari dönem gelirleri milyon akça civarında olan vakıfları büyük ölçekli vakıflar olarak sınıflandırabiliriz. Bütçesi dört-beş milyon akçaya ulaşan Süleymaniye örneğinde olduğu gibi sınıflandırmayı zorlayan istisnai ölçekte vakıflar da vardır.

Vakfın toplam gelir rakamı (asl-ı mâl) cari dönem gelirlerine önceki dönemden devreden bütçe dengesi, peşin tahsilat ve borçlanmaları da eklediğinden vakfın malî durumunu izlemede temel gösterge olarak alınmamaktadır. Ancak dikkate değer miktarda peşin tahsilat ve borçlanmalar ile devreden bütçe dengesi içinde yer alan alacaklar lüzumunda ayrıca değerlendirilmiştir. Çünkü böylesi gelir edinimleri vakfın malî darlık yaşadığına delil teşkil edebilir.

Bir noktaya dikkat etmek gerekir. Bu tahsilat vakfın cari dönem gelirlerinden tahsil ettiği peşinler değildir. Bir sonraki yılın gelirlerinden peşin olarak elde edilenlerdir. Ancak cari malî dönem içinde ne zaman tahsil edildikleri malum değildir. Her halükarda cari dönemden kaynaklanan bir gelir olmadıklarından, vakfın cari dönem gelirlerini kaydettiği 'anî'l-mahsûlât ana girişinden ayrı ve ondan önce kaydedilmektedir. Vakfın iltizam birimlerinden veya kira gelirlerinden peşin tahsilatta bulunmasının mültezim veya kiracıların heves ve reka-

18. Osmanlı tarihyazımının bu dönemi bir 'gerileme' dönemi olarak tahlil etmesi Batı tarihyazımının aynı dönemi Batı'nın iktisadi ve ticari devrimler çağı olarak tasvir etmesinden de etkilenmekteydi. Akdağ'ın çalışması bu anlayışın getirdiği bazı önkabülleri içermesi bakımından önem arzeder, Akdağ 1995b.

19. Değişen anlayışın incelendiği bazı çalışmalar için bkz., Faroqi 1994, 413-636; Öz 1997. Darling'in eseri içerisinde yer alan bir bölüm de 'çöküş' paradigmasını eleştirel olarak gözden geçirmektedir, Darling 1996, 1-21. 'Çöküş paradigması'nın aşılması ve 'altın çağ' tasavvurunun terk edilmesi gerektiğini önemle vurgulayan ve farklı dönemselleştirme teklif eden bazı eleştirel çalışmalar için bkz., Hathaway 1996; Darling 2002; Özel 2004.20. Tarih yazımında '17. yüzyıl Genel Krizi' tartışmasının gelişimi için bkz., Hobsbawm 1954; Trevor-Roper 1959; Rabb 1975; Benedict 2005a, ayrıca tartışmanın bibliyografik dökümü için bkz., Bene dict 2005b; Parker and Smith 1978.

20. Tarih yazımında '17. yüzyıl Genel Krizi' tartışmasının gelişimi için bkz., Hobsbawm 1954; Trevor-Roper 1959; Rabb 1975; Benedict 2005a, ayrıca tartışmanın bibliyografik dökümü için bkz., Benedict 2005b; Parker and Smith 1978.

21. MAD 472, MAD 621, MAD 1142, MAD 4593, MAD 5457, MAD 6055.

betlerinden kaynaklandığı düşünülebilir. Ancak bu durum daha çok vakfın kısa süreli malî darlığını aşmak için başvurduğu bir çare olarak görünmektedir.

Peşin tahsilat yanında vakıf bazı yıllarda borçlanmaya gitmek zorunda da kalmıştır. 1635 yılında 20.000 akça borç alınmıştır. 1637-38 yılında 53.000 akça borçlanma yapılmış ayrıca mütevellî vakfa 20.000 akça yardımda bulunmuştur. 1641 yılında da yine mütevellînin 20.000 akçalık yardım yaptığını görüyoruz. Peşin tahsilat yoluna gidilmesi, borçlanma, mütevellînin veya bazı diğer vakıflarda görüldüğü üzere merkezi hazinenin geçici veya daimi yardım tahsisatında bulunması, bir diğer vakfın malî darlık içindeki vakfın bazı gider kalemlerini üstlenmesi veya ödünç maddi destek vermesi benzeri işlemler vakfın malî durumu açısından oldukça güç bir aşamaya gelindiğini göstermektedir. Bu aşamadan önce vakıflar gelir-gider dengesizliklerini maaş ve aylık ödemelerini erteleyerek ve veresiyeye satın alımlar ile aşarak bir süre zarfında bu borçlanmalarını geri ödeme yoluna gitmektedirler.

Cari dönem gelirleri 1595 ile 1599 arasında 400.000 akça civarında seyretmektedir. 1600 yılında ise cari dönem gelirlerinin, kira gelirlerinin onüç aylık bir dönemi içermesi, icâre-i mu'accele gelirinin önceki yıllara nazaran iki-üç kat artması, hububat satışı gelirlerinin artışı ile yükseldiğini aynı zamanda tarımsal nakdî gelirlerin de arttığını görüyoruz. Maalesef 1600 ile gelirlerin düştüğü 1607 yılı arasını tam olarak izah edecek defterler mevcut değil. 1607 yılında cari dönem gelirleri 423.000 akça ulaşmakla birlikte vakfın bazı gelir kaynaklarında tahribat ve kayıp oluşmuştur. Aşağıda bu durumun misalleri verilecek. Şimdilik 1607 yılında Bursa iktisadi ve sosyal yaşamını etkileyen Celali hareketlerinin vakıf üzerinde tesirlerini bu muhasebe döneminde gösterdiğini söylemek kafidir.

İlginç olan, gelirlerdeki toparlanmanın hızlı olması ve 1609 yılında kendini göstermesidir. Cari dönem gelirleri açısından 1614, 1620 ve 1630 yılları da vakıf için ilk bakışta iyi geçmemiş görünmektedir. Durum tam olarak muhasebe defterlerinin kaydedtiği ve bizim tablolara yansıttığımız çıplak rakamların gösterdiği yönde değildir. Aslında cari dönem gelirlerinin değişmediği ancak cari döneme ait gelirlerin bir kısmının bir önceki muhasebe döneminde peşin tahsil edilmiş olduğu yıllar bulunmaktadır.

Tüm inceleme dönemine toplu olarak baktığımızda cari dönem gelirleri açısından en dikkat çekici sonuç neredeyse yarım yüzyıllık bir süreçte vakıf cari dönem gelirlerinin artmamasıdır. Vakfın

belli başlı gelir ve gider kalemlerinin seyri ile malî refah ve darlık dönemlerinin ortaya konularak tartışılması ilerleyen sayfalarda yapılacaktır.

Aylık Gelirler

Hân-ı bezzâziye-i köhne

1595 yılında vakfın cari dönem gelirlerinin 121.000 akçası aylık gelirlerden teşekkül etmiştir. Hân-ı bezzâziye'nin kira geliri yıllık 28.000 akçadır. 1593 ve 1594 yıllarında ise aylık kira getirisi 2.500 akça ve yıllık 30.000 akçadır. 1595 yılında yıllık gelir düşmekle birlikte 1597 senesinin üçüncü çeyreğinde bezzâziye kirası yıllık 28.000 akçadan 29.000 akçaya çıkmış ve 1599'da yeniden 30.000 akça olmuştur.

1593 ile 1602 arasında kira geliri yıllık 30.000 akça seviyesinde bir istikrar göstermiştir. Bezzâziye hanının kira gelirlerinde değişim 1607 ve 1608 yıllarında görülmektedir. 1607 yılında yıllık gelir 20.000 akçaya inmiştir. 1608 yılında da yedi aylık bir süre için 13.418 akçaya gerilemiştir. Bu yedi ayın ilk dört ayı aylık kira geliri sadece 1.667 akçadır, geriye kalan üç ay için ise aylık gelir 2.550 akçadır.

Bu rakamları nasıl değerlendirebiliriz? 1607 yılı kira gelirlerinin düşük olmasını, bezzâziyenin ber-vech-i maktû' olarak toplam 20.000 akça gibi düşük bir bedelle kiraya verilmesini Kalenderoğlu'nun Bursa'ya girmesine bağlamak mümkündür. 1608 yılında ise aylık kira geliri seviyesinin düşmesi yine Celali istilası ile bağlantılı olmalıdır. Ancak, kira gelirinin 1608 yılı sonunda çabucak eski seviyesi olan aylık 2.500 akçaya çıktığını da görüyoruz. 1609 yılını içine alan muhasebe defterine göre malî dönem içinde ilk beş ay 2.250 akça, izleyen yedi ay 2.500 akça aylık gelir ile bezzâziye toplam kira geliri yıllık 28.750 akça olmuştur. 1610 yılından itibaren yeniden yaklaşık 30.000 akça seviyesinde seyreden yıllık kira toplamı 1616 yılında bir düşüş göstermiştir.

1616 yılını içine alan muhasebe döneminin ilk on ayında aylık gelir 2.458 akçayken son üç ayda 2.334 akçaya düşer. 1617 yılına denk gelen dönemde de ilk sekiz ay 2.334 akça olan aylık gelir son dört ayda 1.917 akçaya geriler. Bezzâziye aylık kira geliri 1619 yılı beş aylık muhasebesinde ilk ay 1.917 akça, sonraki ay 2.080 akça ve izleyen dört ayda 2.333 akçadır. 1620 yılı defterinde de aylık kira geliri 2.333 akça olarak devam etmiştir.

1622 yılında aylık kiranın 2.000 akçaya kadar düştüğünü görüyoruz. 1625'de aylık kira daha da düşerek 1.867 akça olmuştur. 1628 yılı muhasebesinde ilk altı ay için aylık 1.834 akça ikinci altı ay ise bir toparlanma ile aylık 2.000 akça kira geliri elde

edilmiştir. Ancak 1632 yılında aylık kira geliri 1593 yılındaki seviyesi olan 2.500 akçaya ve 1641'de aylık 3.000 akçaya yükselmiştir. Aylık kira gelirindeki bu değişimlerin bir kısmı vakfın bezzâziye gelirlerinden peşin tahsilatı ile bağlantılıdır. O nedenle şu an

Diğer Kentsel Gelirler

Vakıfların han ve dükkanlardan elde ettiği gelirler toplamı yüksek olmakla birlikte bunun vakfın maliyesine net katkısı aynı ölçüde olmayabilir.

Tablo 1: 1594-1602 yılları arasında dükkan kiralari

	Bâb	Aylık kira ⁽²²⁾		Bâb	Aylık kira
Toplam	219	6.389	Mücellidân	25	456
Serrâcân	23	810	Zerkûbân	26	605
Penbedûzân	20	640	'Attârân-ı diğer	36	1.485
Kağıdcıyân	25	610	Küllâbdûzân	23	360
Sandûkcuyân	13	196	Haddâdân	7	200
'Attârân	21	1.027			

Tablo 2: 1608 / 1609 yıllarında dükkan kiralari

	Bâb	Aylık kira ⁽²³⁾		Bâb	Aylık kira
Toplam	161/165	5.635/5.635	Mücellidân	10/10	247/247
Serrâcân	22/22	781/781	Zerkûbân	11/11	521/521
Penbedûzân	15/19	540/540	'Attârân-ı diğer	34/34	1.455/1.455
Kağıdcıyân	14/14	480/480	Küllâbdûzân	21/21	311/311
Sandûkcuyân	3/3	85/85	Haddâdân	10/10	215/215
'Attârân	21/21	1.000/1.000			

için yukarıdaki gelir rakamları tek başına bir kira geliri istikrarsızlığı olarak değerlendirilmemelidir.

Dükkanlar

Vakfın Bursa'da çeşitli çarşılar da yer alan dükkanlarından elde ettiği kira gelirleri oldukça yüksektir. 1595 yılında Bursa'da 219 bâb dükkandan elde ettiği kira geliri aylık 6.389 akçadan yıllık 76.668 akçadır. Aşağıdaki Tablo 1 ve Tablo 2 bu dükkanları listelemektedir. Dükkanlardan elde edilen gelirler 1593 yılından 1608 yılına değin bir değişim göstermemektedir. 1608 yılında aşağıdaki tabloda da görüleceği üzere kira getiren dükkan sayısı 161 adede ve aylık kira geliri 5.635 akçaya düşmüştür. 'Celali etkisi' olarak tanımlayacağımız bu ciddi düşüşü 1609 yılında 165 dükkan ve 1610 yılında 209 dükkan ile kısa sürede bir toparlanma izler. İzleyen yıllarda dükkan sayıları ve kiralari ufak değişiklikler göstermekle birlikte istikrarlı oldukları rahatlıkla söylenebilir, ancak kira gelirlerinin 1608 öncesi seviyesini bir daha yakalayamadıkları da görülmektedir.

Dükkanların üstlenilmesi gereken düzenli onarım masrafları bu gelirlerden karşılanmaktadır. Ama özellikle afetlerde maruz kaldıkları tahribatın onarılması yüksek bir fatura çıkarmaktadır. Bu bahsettiğimiz durum özellikle hamamlar için daha belirgindir. Büyük ve işlek hamamlar vakıflara yüksek gelir getirmektedir. Diğer taraftan bakım ve onarım masrafları da oldukça yüksektir. Orhan Gazi vakfının 1595 yılı hesaplarına göre 3.960'ar akçadan toplam 7.920 akça kira geliri elde ettiği iki adet değirmeni ve toplam 7.980 akça gelir temin ettiği üç hamamı bulunmaktadır. 1594-95 yılı hesaplarına göre Eski Yeni hamamı yevmi 5 akça, hammâm-ı Hallâcân yevmi 14 akça ve hammâm-ı Manastır yevmi 2 akça kira geliri getirmektedir. Hamamların kira getirisi sürekli küçük oynamalar göstermiştir.

Yıllara göre hamamların günlük kira bedellerini veren Tablo 3 aşağıdadır. Manastır hamamına ait kayıt 1602 yılından sonra bir daha görünmemektedir. 1607 ve izleyen yıllarda hamam kiralari'nin düşmesi 'Celali etkisi'ne bağlanabilir. Genel görünüm Eski Yeni hamamının kirasında dalgalanmaların daha keskin, Hallâcân hamamının ise daha istikrarlı

22. Akça cinsinden toplam aylık kira geliri.

23. Akça cinsinden toplam aylık kira geliri.

bir kira geliri seyri olduğu yönündedir. Her iki hamamın da kira getirisi yüzyıl başından itibaren kırk yıllık bir dönem sonunda artış göstermemiştir.

gelir kalemi 1595 yılında 24.000 akçaya yaklaşırken 1596 yılında sadece 5.650 akçadır. 1641 yılında ise 146.800 akçadır ki bunun 10.000 akçası cami bahçesi için, 136.800 akçası ise dükkanlar için alınan icâre-i mu'accele bedelidir.

Tablo 3: Vakfın hamamlarının günlük kira bedelleri

Sene	Eski yeni	Hallâcân	Manastır	Sene	Eski yeni	Hallâcân
1594-95	5	14	2	1615	12	20
1595	5	16	2	1616	10	20
1596	6	16	2	1617	9	20
1597, 1598	10	25	2	1619, 1620	7	25
1599, 1600	12	25	2	1622	6	25
1601, 1602	8	28	2	1625-1634 ⁽²⁴⁾	10	25
1607	5	17		1636	10	20
1608-1611	10	17		1641	12	20
1614	10	20				

Orhan Gazi vakfının aylık kira veya iltizam geliri olarak çok çeşitli kaynaklardan temin ettiği ve 1595 yılında 14.524 akça olarak kayıtlı olan bazı gelirleri de bulunmaktadır. Bu gelirler 1597 yılında 14.312 akçadır. Bunun hanelerden gelen 4.650 akçalık kısmı için 'anî'l-müşâherât başlığı atılmıştır. Bahçe zemini, çiftlik, oda mukataalarından gelen 5.016 akça 'anî'l-mukâta'ât kaydı altında yeralır. Son olarak 'anî'l-mahallât başlığı altında 4.446 akça ile mukâta'a-i zemîn-i mahalle-i Sultân Orhan, Yıldırım Bâyezid Han, mahalle-i Câmi'-i Kebîr ile diğer mahallelerden gelirler verilir. Bu gelirler çok sayıda farklı kalemden oluşup yıllık bütçe içinde mühim bir meblağa ulaşmadığından, dahası hiçbir ciddi değişim de göstermediğinden malî analizin dışında tutulmuştur.

Kentsel gelirler bahsini kapamadan önce önemli bir diğer gelir kalemini ele almalıyız. Vakıf dükkanları anlaşıldığı kadarıyla icâreteyn yöntemi ile işletilmektedir. Dükkanlardan elde edilen kiralari değerlendirirken kullandığımız kayıtlar aslında icâre-i müeccele bedelleridir. İcâre-i müeccele ve mu'accele bedellerini birlikte izlemek maalesef mümkün değildir.

Tek başına icâre-i mu'accele bedellerinin seyrini defterlerden çıkaramıyoruz. Kayıtlardaki bu zafiyeti gözönüne alarak yapabileceğimiz tek değerlendirmeye icâre-i mu'accele bedellerinin bazı yıllarda vakıf bütçesine büyük maddi getiri sağladığıdır. Bu

Kırsal Gelirler

Nakdî gelirler

Orhan Gazi vakfının kırsal gelir kaynakları Bursa kazasında yoğunlaşmıştır. Vakfın 1595 yılında nakit kırsal gelirleri 198.000 akça kadardır. Bu gelirler vakfa bırakılmış olan cizye, çift-resmi, bennâk, müccered vergileri benzeri nakit tahsil edilen vergilerden oluşmaktadır. Kırsal gelirlerin en büyük kısmı belirli sayıda köylerden, daha doğrusu 'gelir bölgeleri'nden gelmektedir. Bunlar vakıf bütçesine 1595 yılında 66.680 akça gelir üreten Filadar, 47.971 akça ile Karaağaç, 28.015 akça ile Depecik ve 23.642 ile Bazar köyü gelir bölgeleridir. Bunların dışında köy adı ile sekiz gelir bölgesi daha kayıtlıdır. Köylerden toplanan vergi gelirlerinde en ciddi kalemi cizye ve bağ vergileri oluşturmaktadır.

1593 yılından itibaren vakfın nakdî tarımsal gelirlerini izlersek 1600 yılına kadar bu gelirlerin en düşük 198.000 akça ile en yüksek 210.000 akça arasında seyrettiğini görürüz. 1600 yılında gelirler 234.000 akça seviyesine yükselmiştir. Bundan sonra 1607 yılına kadar eksik veya bir tam malî yılı kapsamayan defterler nedeniyle gelir seviyelerini izleyemiyoruz. 1607 yılına ait defter bir tam malî yılı kapsamasına karşın nakdî kırsal gelirler 166.746 akça seviyesine gerilemiştir. 1608 yılında da 168.922 akçadır. Ancak

24. Bu zaman aralığı için 1625, 1628, 1632, 1633, 1633-34, 1634 yıllarına ait veriler bulunmaktadır.

1609 yılında yeniden 223.035 akça seviyesine yükselmiştir. Tablo 5'den de izlenebileceği üzere bunun hemen arkasından gelirlerin 200.000 akçanın altına düştüğünü ve 1625 yılına kadar bu seviyenin üzerine çıkmadığını görüyoruz.

1607 ve 1608 yıllarındaki düşüş kırsal ekonomide 'Celali etkisi' olarak görünmektedir. İzleyen yıllarda gelir seviyesinin düşük olması da aynı etkinin kırsal ekonomide devam eden tesirleri olarak değerlendirilebilir. 1628 ve 1630 yılındaki kayıtlara nazaran gerilemiş görünen gelirler aslında ilgili yıllardan bir önceki malî dönemde yapılan peşin tahsilat sonucudur. Başka bir deyişle tarımsal koşulları ve gelirleri etkileyen bir gelişme söz konusu değildir. Daha sonraki yıllar boyunca, 1641 yılına değin gelirlerin aynı 1590'larda olduğu gibi 200.000 akça civarında seyrettiğini görüyoruz.

Aynî gelirler

Vakıf nakdî gelirler yanında zirai üretimden aynî kırsal gelirler de elde etmektedir. Bu gelirlerin de yıllar içinde izlenmesi tarımsal koşullar açısından iyi bir gösterge sağlayacaktır. Aşağıdaki Tablo 4 bunun için hazırlanmıştır. Tabloda yer alan ürünlerin yanında pek az miktarda burçak, darı ve mercimek de tahsil edilmektedir. 1601 yılında olduğu gibi düzensiz muhasebe dönemine sahip defterlerde tahsilat kayıtları yer almayabilmektedir. 1601 yılı defteri üç aylıktır ve bu dönem Mart ve Mayıs ayları arasına denk gelmektedir. 1633-34 malî döneminde ise defter on aylık bir dönemi kapsadığı ve Mayıs ayında sonlandığı için 7.632 kilenin 6.177 kilesi baki kalmış, toplanamamış, sadece 1.455 kile tahsil edilmiştir.

Tablo 4'ten izlersek, 1598 yılı tahsilatının düşük olmasını bir kötü hasat mevsimine bağlayarak tarımsal hasılatın olağan dalgalanmaları içinde görebiliriz. 1602 yılı hesapları altı aylık olduğundan değerlendirmeye almıyoruz. 1594 yılından 1608 yılına kadar olan dönemde sadece 1598 yılı mahsul geliri azalmıştır. Aynı yıl vakfın mahsulat satışından gelirleri de gerilemiştir. Dikkat çekici olan, çok ciddi bir oranı ifade etmese de 1608 yılından itibaren görülen düşüştür. 1610, 1611 ve 1617 yıllarındaki toparlanmaya rağmen, 1614 ve 1615 yılları mahsul gelirleri yine düşüktür ve 1617 yılından 1641 yılına kadar elimizdeki düzenli defterlerin hiçbirisi 1590'lardaki mahsul seviyelerini vermemektedir.

Hububat satışları

Düzensiz ancak önemli bir gelir kalemi de tahsil edilen ve anbarda mevcut bulunan hububattan yapılan satışlardır. 1594-95 döneminin dokuz ayı için bu

gelirler 32.000 akça, 1595 ve 1596 yıllarında 41.000 akça seviyesindedir. 1598 yılında satış gelirleri 18.000 akça seviyesine inmiştir. Aynı yıl vakfın aynı vergi tahsilatının da düşük olduğunu biliyoruz. 1607 yılında ise beklenmedik bir şekilde hububat satışından elde edilen gelirler 97.446 akçaya ulaşır. Bunun 54.800 akçası buğday satışından, geriye kalan 42.646 akçası diğer ürünlerin satışından gelmektedir. Buna karşılık bir yıl sonra, 1608 yılında satış gelirleri sadece 3.000 akça kadardır. 1609 ve 1610 yıllarında önceki seviyelerine gelen satış gelirleri 1611, 1614 ve 1615 yıllarında düşük seyrederek. 1616 yılı yukarıdaki Tablo 4'de görüleceği üzere vakfa iyi bir aynî vergi geliri bırakmıştır ve hububat satışları gelirleri de 52.000 akça civarına yükselmiştir. Bundan sonra 1641 yılına kadar hububat satışları gelirleri ciddi dalgalanmalar göstermiştir. Bu durum aslında doğaldır. Hububat satışından gelirler vakfın aynî tahsilatının hacmine, anbarında mevcut hububat miktarına ve hububat fiyatlarına bağlı olarak farklılık gösterecektir.

Giderler

Vakfın toplam giderleri 1595 yılında 327.500 akçadır. Aynı yıl cari dönem gelirleri 401.000 akça kadardır. Gelir ve giderler arasındaki denge yıldan yıla değişim göstermektedir. 1596 yılında gelirler 393.000 akçaya gerilerken giderler 346.000 akçaya yükselmiştir. 1597'de ise gelirler 398.000 akçayken giderler gelirleri aşarak 409.000 akçaya çıkmıştır. Vakfın önceki malî dönemden bütçe fazlası aktarmadığını gözönüne alırsak, Orhan Gazi vakfının malî durumunun hassas bir dengede olduğunu söyleyebiliriz. Vakıf her zaman karşılaşılabilecek kısa süreli tahsilat güçlükleri veya uzun dönemli gelir kayıpları karşısında kurumsal varlığını idame ettirmek hususunda harcama kalemlerine nazaran pek yüksek bir gelir tahsilatına sahip değildir. Diğer taraftan vakfın hem kentsel hem de kırsal gelir kaynaklarına sahip olması önemli bir avantaj olarak malî riskleri azaltmaktadır. Bütçeyi aylık dükkân kiralrı ve yıldan yıla farklılık gösteren icâre-i mu'accele gelirleri birlikte desteklemektedir. Dükkânların sayısını ve kira seviyelerini düşürecek olumsuz gelişmeler mu'accele gelirlerini de düşürecektir. Kırsal nakdî ve aynî gelirler ancak pazara hububat satışları yapılması halinde bütçeyi dengeli bir şekilde sürdürecektir gelir seviyesini temin etmektedir. Burada da kentsel gelirlerde olduğu gibi tarımsal koşulları olumsuz etkileyen, üretici ve vergi mükellefi nüfusun düşmesine, mahsulün kaybına yol açan gelişmeler sadece vakıf adına tahsil edilen vergi gelirlerini değil, bütçeyi önemli ölçüde destekleyen hububat satışlarından elde edilen gelirleri de azaltacaktır.

Tablo 4: Vakfın aynî tahsil ettiği gelirler (bâ-kile-i Brusa)

Sene	Toplam (kile)	Buğday (kile)	Pirinç (kile)	Yulaf (kile)	Arpa (kile)
1594-95	11.061,5	6.110	1.760	2.187,5	793,5
1595	11.647	6.321,5	1.420	2.300	1.424,5
1596	10.319	6.520,5	424	1.961	1.255,5
1597	12.315,5	6.993,5 ⁽²⁵⁾	1.000	2.585	1.427 ⁽²⁶⁾
1598	9004,5	5.641,5 ⁽²⁷⁾	790	1.994	498
1599	10.874,5	6.459,5	852	2.296	887
1600	10.737	6514,5	725	2.790	572
1601	11.201,5	6761,5	240	3.151	719
1602	4.799,5	3.644,5		1.155	
1607	11.682	7.601		2.591	1.265
1608	9.812	7.080		2.139	453
1609	9.321	7.070		1.866	270
1610	10.147	6944		2244,5	607
1611	10.654	7.899		2.067	591
1614	7.122	5.671		1.451	
1615	7.735	6.146		1.412	177
1616	10.446	7.270,5		2.531,5	514
Sene	Toplam (kile)	Buğday (kile)	Yulaf (kile)	Arpa (kile)	
1617	8.998	6.762	1.852	347	
1619	7.121	4.830	1.605	506	
1620	6.541	5200	1.231	100	
1622	3.116	2.660	260	250	
1625	7.920	5.572	1.801	459	
1628	8.543	6.475	1.648	420	
1630	7.861	6.228	1.371	251	
1632	8.610	6.474	1.796	300	
1633	8.492	6.640	1.512	340	
1633-34	7.632	6.000	1.432	200	
1634	6.986	5.354	1.432 ⁽²⁸⁾	200 ⁽²⁹⁾	
1635	8.232	6.200	1.632	400	
1636	7.240	5.705	1.535		
1636-37	8.860	6.870	1.600	390	
1637-38	7.940	6.040	1.516	400	
1641	7.629	6.029	1.400	200	

25. 1.261 baki kaldı

26. 1.015 baki kaldı

27. 1.360 baki kaldı.

28. Bir önceki dönem baki kalmıştı.

29. Bir önceki dönem baki kalmıştı.

Maaş ödemeleri

Vakfın dengede bir bütçe sürdürmesi için harcama kalemlerinin makul bir aralıkta dalgalanmalar göstermesi, tahsilat güçlüklerinin peşi sıra oluşmaması gerekmektedir. Vakfın en büyük gider kalemi maaş ödemeleridir. 1594-95 yılı muhasebe defterinde vakfın çalışan sayısı 198 kişi olarak verilmiştir. Çalışanlar vazifeli oldukları kadrolar altında isimleri ve günlük maaş miktarları ile birlikte kaydedilmiştir. 1597 yılında kayıtlı çalışanların sayısı 193 kişidir. Vakfın uzun tarihi içinde kadrolarda istihdam edilen vazifelilerin sayılarının ciddi miktarda artması, tamamen yeni kadrolar oluşturulması ve maaş seviyelerinde ayarlamalara gidilmesi doğaldır. Kısa dönemler içinde ise vefat veya feragat yoluyla görevlerinden ayrılanlar ve ilave istihdamlar nedeniyle çalışan sayıları küçük farklılıklar gösterebilmektedir. Kısa dönem içinde sayılarda en sık ve çarpıcı oynamalar aslında vakfın daimi çalışanları yani vazîfehârân'dan ayrı kaydedilen zevâ'idhâr sayılarında ortaya çıkabilmektedir.

Yukarıda söz edildiği gibi maaş ödemeleri vakfın en büyük gider kalemini oluşturmaktadır. Vakıf çalışanları için 1595 yılında 181.740 akça maaş ödemesi yapılmıştır. Kadrolardan biri Orhan Gazi'nin meşhur Manastır Medresesi'ne aittir ve sadece iki kişiliktir. Bunlar günlük 50 akça maaşı ile medrese müderrisi ve 5 akça maaş ile muiddir.⁽³⁰⁾

Bir diğer kadro İznik Medresesi çalışanlarından oluşmaktadır. Müderris günlük 50 akça, muid 5 akça, 16 talebe ise her birine ikişer akçadan günlük toplam 32 akça maaş ve harçlık almaktadır.

Vakıf, eczâhânân kadrosu altında otuzbir kişi istihdam etmektedir. İlâveten otuzbir kişi türbe-i şerîfde eczâhânân olarak listelenmiştir. Sultan Orhan türbesinde Sultan Korkud'un eczâhânânı olarak beş kişi istihdam edilmektedir. Türbedar ve bekçi olarak dört kişi bulunmaktadır. Cami görevlileri onsekiz kişi, imaret çalışanları otuz kişidir. Müteveli, katipler ve cabileri içeren onbir kişi "zâbitân-ı evkâf" kadrosu altında yer almaktadır. Son olarak "hademe-i cevâmî" ve mesâcid der kasabât ve kurâ" adı ile kayıtlı bir kadro altında kırksekiz kişi sayılmıştır. Bunların içinden on kişi Sultan Orhan Camii çalışanı, diğerleri Yenice ve İznik'de mescidler ve Orhan Camii, Yenice kasabasında Osman Camii, Ertuğrul Gazi türbesinin dört görevlisi ve diğer bazı köy ve kasabalarda yer alan cami ve mescidlerin ça-

lışanlarından oluşmaktadır. Vakıfda bazı görevliler aynî maaş da almaktadırlar.

1599 yılı muhasebe defteri maaş ödemelerini şöyle ayırıştırır; 151 kişi vakfın çalışanı olarak 165.240 akça maaş almaktadırlar, 42 kişi "hademe-i cevâmî" ve mesâcid" genel başlığı altında görev yaparak 27.000 akça maaş almaktadır, bir zevâ'idhâr günlük üç akçadan yıllık 2.160 akça aylık almaktadır. Maaşların kendi içinde bu dağılımı bize Orhan Gazi Vakfının kendi müstemilatı yanında civar bölgelerdeki bir çok cami ve mescidin de çalışan maaşlarını ödediğini, bir başka deyişle vakfın hizmetlerinin coğrafi yaygınlığını gösteriyor. Vakıf aynı zamanda bu cami ve mescidlerin tamirat masraflarını da üstlenmektedir. Bir diğer dikkat çekici nokta vakıftan aylık alan kimselerin sayısının pek mahdud olmasıdır. Diğer birçok Sultan vakfında zevâ'idhâr kadrosu kabarık ve hatta bu kesime maaş ödemelerine denk gelen aylık ödemeleri yapmak zorunda kalan vakıflar bulunmaktadır. İncelediğimiz dönem boyunca vakıfdaki müstahdem sayısı ve maaş seviyelerinde vakfın giderlerini kabartacak bir değişim ortaya çıkmamıştır.

Mutfak Harcamaları

Vakfın ikinci büyük gider kalemini mutfak harcamaları oluşturmaktadır. Bu yazıda incelenen dönemin 1585 tağışının hemen sonrasına denk geldiğini dikkate alırsak mutfak giderlerinin enflasyon nedeni ile ciddi bir artış göstermiş olduğu yıllara baktığımızı farkedebiliriz. Ancak vakfın mutfak harcamaları gibi bir ana gider kalemini şişiren enflasyonun aynı zamanda vakıf gelirlerini artıran bir etkisi olduğunu da biliyoruz. Orhan Gazi Vakfı özelinde bu etki kendisini yapılan hububat satışlarından elde edilen gelirlerin yükselmesi biçiminde göstermektedir.

1593 yılı muhasebe kayıtları mutfak için yapılan satın alımları toplulaştırmadan verdiğinden, yıl içinde pirincin ondört kez, sadeyağın dört, balın sekiz kez farklı zamanlarda, farklı ellerden ve fiyatlardan alınmış olduğunu görebiliyoruz. Kayıtların bu şekilde ayrıntıları içerdiği durumlar mal fiyatlarının yıl içerisinde ne derece dalgalanmalara maruz kaldığını göstermesi açısından pek mühimdir.

1595 yılında mutfak harcamaları 94.000 akçadır. Bunun 16.935 akçası et, 10.271 akçası pirinç, 26.594 akçası sadeyağ ve 16.490 akçası bal satın alımına sarf edilmiştir. Bunların yanında nohud, fındıklar için odun, minare ve caminin kandilleri için

30. Vakıfların tarihsel gelişimleri zarfında medrese müderrislerinin isimleri ve maaş seviyeleri hususunda başvurulacak ilk kaynak vakıf muhasebe defterlerinde maaş ödemelerinin listelendiği kısımlardır. Her ne kadar temel muhasebe ilkeleri değişmemiş olsa da örneklerini gördüğümüz bir çok selâtin vakfının 17.yy sonu ve 18.yy hesap defterlerinde maaş ödemeleri ile ilgili kayıtlar toplulaştırılarak verilmiştir. Bu nedenle daha önceki defterlerde görüldüğü şekilde kadrolar altında çalışanların isim ve maaşları tek tek listelenmemiştir. Diğer taraftan vakıfların ana muhasebe defterlerindeki kayıtlar daha ayrıntılı kayıtların tutulduğu müfre-

zeytin yağı alımı, aşure pişirilmesi ve misafirlere verilen ziyafetlerin masrafları da mutfak giderleri altında kaydedilmiştir. Vakıf mutfağında her gün değil ama Cuma günleri ve Ramazan ayında et pişirdiğini, medrese talebelerine ise bunun yerine günde 30 akçadan ayda 900 akça et parası verildiğini görüyoruz.

1596 yılında mutfak giderleri 107.000 akçaya yükselmiştir. Mutfak harcamalarında buna benzer dalgalanmalar olması normaldir. Vakıflar her yıl aynı miktarda gıda malını aynı fiyat seviyelerinden almazlar. Fiyatların oynamalar göstereceği malum olmakla birlikte, yıl içindeki satın alım miktarları da öncelikle vakfın anbarındaki gıda malı mevcuduna göre değişir. Bunun yanında daha birçok etken satın alım miktarlarını değiştirir. Fiyatların aşırı yüksek olması ve vakfın yemek çıkarmak yerine hak sahiplerine bir nakdî bedel ödemesi, hasatın düşmesi sonucu vakfın hububat tüketimini karşılayamaması ve fiyatların fırlaması ile vakfın mutfak tüketimini kısması benzeri birçok gelişme mutfak giderlerinin seviyesini etkiler.

1596 yılında da vakıf mutfak giderlerinin artışında pirinç satın alımı için ödenen meblağın satın alım miktarı arttığı için 28.280 akçaya çıkmasının etkisi vardır. Buna karşılık sadeyağ alım miktarı düşmüş ve önceki yıldan daha düşük, 18.958 akçalık bir harcama yapılmıştır. 1600 yılında da satın alım miktarı yükseldiğinden pirinç alımına 46.410 akça ödenmiştir.

Vakıflar gelir ve gider dengeleri bozulup bütçe darlığı girdiğinde bir kısmına olağanüstü diyebileceğimiz birtakım önlemler alırlar. İlk başvuru ve vakfın işleyişini malî sıkıntı aşılanaya kadar kesintiye uğratmadan devam ettirecek önlemlerden biri mutfak giderlerinin veresiye karşılanmasıdır. Yine mutfak harcamaları kalemindeki bir diğer önlem tüketim miktarının kısılması, gerektiğinde yemek çıkarmak yerine nakdî bir bedel ödenmesidir. Mesela, 1637-38 muhasebe döneminde vakfın maaşlar dışındaki tüm harcamalarının 78.960 akçası veresiye alımlardan oluşmaktadır ki mutfak için toplam değeri 138.015 akçayı bulan alımın da 66.820 akçası veresiyedir.

İncelenen tüm dönem boyunca baktığımızda mutfak harcamalarında belirgin bir artış veya azalış trendi ortaya çıkmamaktadır. Bu durumda diğer ana gider kalemi olan maaş ödemeleri ile birlikte

vakfın mutfak giderlerinin yaklaşık yarım yüzyıllık bir dönem boyunca artış veya azalış göstermediğini söyleyebiliriz.

Diğer Giderler

Diğer giderler kalemi öncelikle vakfın işleyişi için yapılan her türlü mal ve hizmet alımlarını içerir. Bazı vakıflarda ücret ödemeleri ve vakfın tahsil ettiği hububatın nakli ile ilgili ödemeler ayrı alt-başlıklar altında kaydedilir. Diğer giderler kalemi yıldan yıla farklılıklar gösterir, ancak bütçe harcamaları arasında ciddi bir meblağa ulaşmadıklarından vakfın malî durumunu sıkıntıya sokacak seviyede değildir. Bu harcama kalemleri arasında hammal ücretleri, balmumu alımı, kandilleri yakmakla görevli ama vakıf kadrosunda yer almayan kimselere ödeme, kandiller için zeytinyağı, fitil satın alımları, hasır, kağıt ve defter alımları, kazan alımı ve kalaylatılması masrafları benzeri çok farklı kalemler bulunmaktadır. Orhan Gazi Vakfının bu kayıtları içinde de bazan “bedel-i cerr-i şeyh-i ‘imâret” girişi ile şeyh-i imarete verilen aynı istihkak karşılığı olarak ödenen nakdî meblağ gibi gider kalemleri de kaydedilmiştir.

Nakliye giderleri ‘diğer giderler’ kalemi içine alınarak veya ayrı olarak kaydedilebilen ve yine yıldan yıla ciddi değişimler gösteren bir gider kalemidir. Ancak genel vakıf bütçesi içinde ağırlığı düşüktür. 1595 malî yılı hesaplarına göre mahsulün nakli için 11.280 akça harcama yapılmıştır. 1596 yılında ise 7.030 akça nakil için harcanmıştır. Vakıf sadece Karaağaç ve Bazar köylerinden hububat nakletmiştir. Karaağaç’dan Bursa’ya taşınan 110 müd hububat için müd başına 35 akça nakliye masrafı, Bazar’dan taşınan 53 müd hububat için müd başına 60 akça nakliye masrafı yapılmıştır. Bazar’dan nakledilen hububat için Bursa kilesi başına 3 akça gibi ciddi bir masraf ortaya çıkmaktadır. Vakfın hububatı hemen her zaman Karaağaç ve Bazar köylerinden çektiğini bazan buna Alişir köyünün mahsulünün da eklendiğini görüyoruz.

Nakliye giderleri vakfın hububat tahsilatının hacmine, nakliye hizmetinin pahasına ve vakfın anbara çekmek isteyeceği, ihtiyaç duyduğu hububatın miktarına göre değişebilmektedir. Örneğin nakliye giderleri 1611 yılında 20.212 akçaya çıkmıştır. Buna karşılık hasatın düşük olduğu 1620 yılında olduğu gibi 10.103 akçaya kadar gerilediği yıllar da vardır.

dat defterlerinden derlenmektedir ve bu defterler arasında vazîfehârân ve zevâ’idhârân defterleri de yer almaktadır. Bu defterler vakıf çalışanları ve vakıftan aylık alan kimseler için tutulmuş en teferruatlı kayıtları ihtiva etmektedirler. Bu defterlerin örnekleri 16. ve 17. yüzyıllar için çok sayıda olmamakla birlikte arşivde tesadüf edilmektedir. Dolayısı ile Osmanlı medreseleri üzerine çalışan ve müderris isimleri ile maaşlarını tetkike gayret gösteren tarihçilerin ve araştırmacıların bu arşiv malzemesini de dikkate almalarında fayda vardır.

Tamirat masrafları

Vakıf düzenli olarak bakım ve onarım masrafları yapmak zorundaydı. Daha önce değindiğimiz gibi dükkanlar özellikle de değirmenler ve hamamlar vakfa iyi bir gelir bırakmakla birlikte tamirat masrafları vakıfların üzerindeydi. Vakfın hizmet binaları yani cami, imaret ve medreselerin bakımları, kasaba ve köylere yayılmış cami ve mescidlerin onarımı, kentsel gelir getirici varlıkların tamiri ciddi masraflar oluşturmaktaydı. 1595 yılında bu düzenli onarımların maliyeti 20.350 akçayken 1600 yılında tamirat giderleri 55.881 akçaya kadar yükselmiştir.

Tamirat giderleri yıldan yıla ciddi artış ve azalışlar gösterebilmektedir, ancak bir felaket ardından üstlenilmesi gereken olağanüstü tamirat giderleri olmadıkça bütçeyi sarsmamaktadır. 1608 yılında böyle bir felaketin ortaya çıktığını görüyoruz. Celali tahribatı sonucu 88.468 akçalık tamirat gideri üstlenilmek zorunda kalınmıştır. Hân-ı bezzâziye ve bazı çarşılarda dükkanlar Celaliler tarafından yakılmıştır ki bunların inşa ve tamirlerine 80.000 akçadan fazla harcanmıştır. 1609 yılında tamirat giderleri düşüktür, 27.290 akçadır. Ancak bunun 12.000 akça kadarı hala dükkanların tamirine sarf edilmektedir.

1610 yılında tamirat giderleri 17.331 akçaya, 1611'de 14.533 akçaya düşer. 1614 ve 1615 yılları sırasıyla 36.387 akça ve 53.655 akça gider ile tamirat masraflarının yüksek olduğu yıllardır. Bundan sonraki yıllarda tamirat giderleri dalgalanmalar göstermekle birlikte görece düşüktür ama 1625 yılında türbe-i şerif tamiri için 52.500 akça harcanır.

Vakfın Malî Analizi

Orhan Gazi vakfının cari dönem gelirleri 1595 ile 1607 yılları arasında 400.000 akça dolaylarındadır. Aynı dönem içinde vakfın bezzâziye hanından ve 219 bâb dükkanından elde ettiği gelirler, icâre-i müeccele kayıtlarını dikkate aldığımızda ciddi bir değişim göstermemiştir. Vakfın değirmenlerden ve hamamlarından elde ettiği gelirler de dalgalanmalar göstermesine, hatta 1602 yılından itibaren Manastır hamamının kayıtlarda görünmemesine rağmen genel bütçenin bu gelir kalemlerindeki değişimlerden ciddi biçimde etkilendiğini söyleyemeyiz. Vakfın nakit olarak tahsil ettiği kırsal gelirler de belirli bir aralıkta oynamaktadır ve 1595 ile 1607 yılları arasında bu gelirlerde çarpıcı bir artış veya azalış görünmemektedir. Aynî mahsul tahsilatı ve mahsulat satışlarından gelirler itibarıyla ise 1598 yılı farklılık arz etmektedir. Bu yıl tahsilat miktarı ve

pazara yapılan hububat satışlarından elde edilen gelirler düşüktür. Bu durumu tarımsal koşullarda bir bozulma ve bölgesel bir hasat düşüşü olarak değerlendirecek yeterli kanıt mevcut değildir.

Aynı 1595-1607 döneminde vakfın toplam giderlerinin bazı yıllarda cari dönem gelirlerine yakın veya üzerinde rakamlarda gerçekleştiğini görüyoruz. Aslında vakfın en büyük gider kalemini oluşturan maaş ödemelerinde bir artış yoktur. İstihdam hacmi ve maaş seviyeleri dikkate değer hiçbir değişim göstermemiştir. Sadece bazı yıllarda maaş ödemelerinin oniki aylık bir dönemi aşması sebebiyle ödemelerin toplam giderleri şişirdiği durumlar vardır ki bu vakıflarda sık rastlanılan ve hiçbir şekilde malî darlığa işaret etmeyen sıradanlıkta bir tablodur. İkinci büyük gider kalemi olan mutfak giderleri de malî istikrarı bozacak bir gelişme göstermemiştir. 1597 yılında fiyatların artması aynı yıl mutfak giderlerinin yükselmesinin sebeplerinden biridir. 1597 ve 1598 yılları Pamuk'un İstanbul için hazırladığı fiyat endekslerinde de yüksek değerlerin ortaya çıktığı yıllardır.⁽³¹⁾

Şu ana kadar değerlendirmeye almadığımız vakfın borç geri ödemelerini, gecikmiş maaş ödemelerini, nakdî teslimatlarını ve tahsil edilemeyen gelirlerini analize kattığımızda malî tablo bir miktar değişmektedir. 1595 yılı hesaplarında önceki dönemlerden kalan borçlara karşılık 67.640 akçalık bir borç ve gecikmiş maaş ödemesi vardır. 1596 yılında da 30.870 akçanın benzer biçimde veresiye alımlardan doğan borçlar ile ödenmemiş maaşların ifasına gittiğini görüyoruz. 1598 yılında dahi 7.630 akça borç ödemesi kaydı yer almaktadır. Bu borçlar Hicri 1002 yani 1593-94 yıllarına kadar geriye giden borçlardır. Bu kayıtlar, vakfın 90'ların başlarında ciddi bir malî sıkıntı yaşadığına işaret etmektedir. Bu yazıda incelediğimiz dönem açısından ise bir malî sıkıntı değil ancak önceki dönemlerden kalan borç ve maaş ödemelerinin yarattığı darlık söz konusudur. Önceki dönemlere ait ödemeler vakfın gelir-gider dengesini zayıflatmıştır ve vakıf 13.714 akçalık bir alacak, yani tahsil edilememiş gelir kaydı ile birlikte 1595 malî yılını kasasında sadece 157 akça ile kapatmıştır.

1596 yılında da tamamen aynı miktar alacak kayıtlıdır. Vakfın giderleri karşılandıktan ve önceki dönemlerden kalan borçları ödendikten sonra kasasında 17.031 akça kalmıştır. Tamamen aynı miktar alacak kaydı 1597 ve 1598 yıllarında da kayıtlıdır. 1599 yılında ise bu alacakların 11.148 akçaya düştüğünü okuyoruz. Bunca yıl kayıtlarda tekrarlanan 13.714 akçalık alacağın 4.988 akçası

31. Pamuk 2000.

hesaplara nazaran eski bir mütevellî üstünde, 8.726 akçası ise bir vakıf cabisi üstünde gözüken meblağlardır. Bu son meblağın 2.566 akçası Hicri 1002 senesinden, 6.160 akçası 1003 senesinden kalmadır ki 1599 yılında bahsi geçen 2.566 akça ödenir veya silinir. Bundan sonra geriye kalan 11.148 akça alacağın 1600 yılı hesaplarında da kayıtlı olduğu görülebilir. Bu yıllarda en dikkat çekici husus, vakfın her bir malî yılda gelirlerini tam toplaması ve yeni alacakların oluşmamasıdır. Bu eğer gelir kalemlerinde bir düşüş yok ise vakfın gelirleri tahsilatında bir sıkıntı çekmediğini, mültezim ve kiracıların da ödemelerde bir güçlük yaşamadığını ima etmektedir.

Vakfın 1600 yılı ve düzensiz hesap dönemleri içeren 1601 yıllarında bütçe açığı vermiş olduğu görülüyor. Bu açığa, 1600 yılında on üç aylık bir dönem için ödenen maaşların, bir miktar yüksek mutfak giderlerinin ve 55.881 akçayı bulan tamirat masraflarının yol açtığını söyleyebiliriz. Yoksa vakfın maliyesini bozan daha temel bir gelişme yoktur. 1601 yılına ait düzensiz muhasebe dönemine sahip iki defterden daha geç tarihli olan ikincisi 24.264 akça gibi ciddi bir bütçe açığı kaydeder. 1601 yılına ait ve sadece üç aylık bir dönemi kapsayan ilk düzensiz defter 8.574 akçanın Darüssaade Ağalığı Hazinesine teslim edildiğini, on aylık bir dönemi kapsayan ikinci defter ise 50.000 akçanın hazineye teslim edildiğini kaydeder (teslim [be] hazîne). Bunun 20.000 akçası “teslim be-hizâne-i ‘âmire” yazısı altında kayıtlıdır. 30.000 akçası ise “be Hazret-i Hâfız Ahmed Paşa” yazısı altında kayıtlıdır. Muhtemelen ilk teslimat kaydında kastedilen Darüssaade Ağalığı Hazinesidir ve ikinci teslimatın nihai adresi de yine orasıdır.

1607 ve 1608 yıllarında vakfın malî durumu ‘Celali etkisi’ altında değişir. 1607 yılında bezzâziye gelirleri azalır, vakfın farklı qarşılarda bulunan ve kiraya verilen dükkanlarının sayısı Celali tahribatı sonucu 219’dan 161’e düşer. Aynı şekilde hamamlardan elde edilen gelirlerde de ciddi bir düşüş ortaya çıkar. Aylık kira gelirlerindeki bu düşüş 1608 yılında da devam eder. Aynı yıllarda kırsal nakdî gelirler, 1608 ve 1609 yıllarında ise kırsal aynî gelirler de azalmıştır. 1607 yılında vakıf hububat fiyatları da yüksek seyrederken önemli miktarda hububat satışı yaparak 100.000 akçaya yakın bir gelir elde eder. Bu muhakkak ki vakıf maliyesini rahatlatan bir tedbir olmuştur.

Diğer taraftan toparlanma kısa süre sonra, 1609 yılında hatta kısmen 1608 yılı sonlarında gelir. 1609 yılından itibaren, bezzâziye gelirleri önceki seviyelerine çıkarken kiraya verilebilen dükkan sayısı da 209’a yükselir. 1609 yılında kırsal nakdî gelirler eski seviyesine yükselirken, kırsal aynî gelirler de 1610

yılında eski hacmine ulaşır. Tespit edebildiğimiz mal fiyatlarının da 1610 yılından itibaren aşağı indiğini görüyoruz.

Bu zor yılların bazı etkileri vakfın izleyen yıllardaki giderlerine tesir etmiştir. 1608 yılında 90.000 akçaya ulaşan tamirat masrafına girilir ve 11.203 akçalık bir borç geri ödemesi yapılır. 1609 yılında ise 27.000 akça kadar tamirat masrafına ilaveten 54.890 akçalık borç ödemesi yapılmıştır. Ayrıca 1609 yılında vakıf bir sonraki yılın gelirlerine karşılık 20.000 akça peşin tahsilata gitmek ihtiyacı hissetmiştir.

1610 ile 1620 yılları arasında vakfın genel malî durumunun istikrarlı olduğunu söyleyebiliriz. Bu görünümüne karşın hafif malî sıkıntıların izlerini taşıyan bazı gelir ve gider kalemleri bulunmaktadır. 1614 ve 1620 yıllarında cari dönem gelirleri düşüktür. Kırsal nakdî gelirler 1625 yılına kadar 200.000 akçanın üzerine çıkamamıştır. Bezzâziye kira geliri 1616 ve 1617 yıllarında bir düşüş gösterir ve ancak 1620 yılında eski seviyesine yaklaşır. 1615 yılında toplam harcamaların 66.420 akçası veresiye alım veya ödenmemiş maaşlardan oluşmaktadır. Bu tür borçlanmaların geri ödemelerini 1614 (12.546 akça), 1616 (7.440 akça) ve 1619 (17.368) yıllarında görebiliyoruz.

1614 ve 1615 yıllarında hava koşullarında “afet” derecesinde bir olayın ortaya çıktığını muhasebe defterlerine düşülen kayıtlardan biliyoruz. Ancak bir fırtına mı, dolu mu aşırı yağış mı söz konusudur belli değildir. Bu yıllarda vakfın aynî gelirleri düşmüştür ve buna bağlı olarak hububat satışından gelirler de azalmıştır. Aynı yıllarda afetin yolaçtığı tahribat dolayısı ile yüksek tamirat masrafları üstlenilmiştir. 1610-1620 dönemi zarfında vakıf bütçesi hiç açık vermemekle birlikte kayda değer bir bütçe fazlası da elde edememiştir. Vakfın gelir tahsilatında ciddi bir güçlük yaşamadığını gözönüne alarak, hassas bir malî dengeyi koruduğunu, fiili işleyişini kesintiye uğratacak bir malî darlığa girmediğini söylemek doğru olacaktır.

1620 senesinden bu çalışmayı sınırladığımız 1641 senesine kadar olan süreye baktığımızda vakfın gelir ve gider dengesinde kısa süreli zorlanmalar olduğunu tespit ediyoruz. Örneğin, 1622 yılında evvelki senelerden kalan 36.300 akçalık borç ve gecikmiş maaş ödemesi yapılmıştır. Bezzâziye kira bedeli 2.000 akçaya gerilemiştir. Aynı yıl tahsil edilememiş gelirler 51.521 akçaya yükselmiştir. 1625 senesinde bezzâziye aylık kirası daha da düşerek 1.867 akça olmuştur. 50.000 akçanın üzerinde tamirat gideri üstlenen vakıf malî yılı 15.145 akça açıkla kapamıştır.

1628 yılında kırsal nakdî gelirler 184.500 akçaya, 1630 yılında 137.000 akçaya kadar gerilemiştir. Aslında bunun sebebi peşin tahsilatlar gibi görünmektedir. Daha sonraki yıllar boyunca, 1641 yılına değin, gelirlerin aynı 1590'larda olduğu gibi 200.000 akça civarında seyrettiğini görüyoruz. Yine 1628 yılında vakıf bezzâziye ve köylerden elde edeceği bir sonraki yılın gelirlerine mahsuben 74.832 akça peşin tahsilatta bulunmuştur. 1628 yılına denk gelen muhasebe döneminin ilk altı ayında bezzâziye kira bedeli 1.834 akçaya kadar gerilemiştir ve ikinci altı ayda bir toparlanma ile 2.000 akçaya yükselmiştir. Aynı yıl, bir önceki yıldan kalma 49.665 akçalık gecikmiş maaş ödemesi yapılmıştır. 1630 yılında da 63.757 akça peşin alınmıştır ve vakıf 4.070 akça borç ödemesi yapmıştır. Cari dönem gelirlerinin ve kırsal nakdî gelirlerin düşük olması yine peşin tahsilatlar nedeniyle. Bezzâziye aylık kira geliri 1632 yılında 1593 yılındaki seviyesi olan 2.500 akçaya ve 1641'de aylık 3.000 akçaya yükselmiştir.

Peşin tahsilat yanında vakıf bazı yıllarda borçlanmaya gitmek zorunda da kalmıştır. 1635 yılında 20.000 akça borç alınmıştır. 1636 yılında 35.160 akçalık borç ödemesi vardır ki bunun 12.000 akçası dönem başında İlyas Ağa'dan alınan 20.000 akçalık borcun geri ödemesidir. Dönem 6.883 akça açıkla kapanmıştır. 1636-37 yılı sonunda 47.300 akça borç ödemesi vardır ki veresiye alımlar ile vakfın bütçe açıkları karşılığıdır. Cari malî dönem 1.499 akça açık ile kapanmıştır. 1637-38 yılında 53.000 akça borçlanma yapılmış ayrıca mütevellî vakfa 20.000 akça yardımda bulunmuştur. Bu vahim duruma karşın 20.000 akça hazineye teslim edilmiş ve önceki yıllardan kalan 39.549 akça borç ödenmiştir. 1641 yılında da yine mütevellînin 20.000 akçalık yardım yaptığını görüyoruz. Ayrıca önceki dönemlerden kalan 21.635 akçalık bir borç ödemesi vardır.

Değerlendirme

1593 ile 1641 yılları arasını kapsayan tüm inceleme dönemine baktığımızda, mevcut muhasebe defterleri bize şu sonuçları işaret etmektedir; vakfın gelir ve gider kalemlerinde bir artış veya azalış trendi yoktur. Gelir ve gider kalemleri birçok faktöre bağlı ancak kendi doğalarında olan dalgalanmalar göstermiştir. Cari dönem gelirleri ve bu gelir kalemini oluşturan en önemli kalem olan kırsal nakdî gelirler istikrarlıdır. Bezzâziye kira geliri, dükkan sayıları ve kiralari, hamam gelirleri de Bursa şehrinin iktisadi hayatında bir krize işaret etmemektedir. Bu kentsel varlıklardan gelen gelirler de bir artış veya azalış yoktur. Bu durumda elbette fiyatların nasıl hareket ettiği temel bir gösterge olacaktır. 1590'ların fiyat-

larda bir artış dönemi olduğunu söyleyebiliriz. İstanbul için sağlanan fiyat endeksleri de bu yöndedir.⁽³²⁾ Ancak 1600-1601 yıllarından itibaren 1641 yılına kadar fiyatlarda dalgalanma hareketlerine karşın bir artış trendi yoktur. Dolayısı ile nakdî kırsal gelirlerin sabit kalması vakıf için fiyat hareketleri karşısında bir reel gelir kaybı getirmemiştir. Kira gelirlerinin fiyat artışlarına yetişemediği savı da geçersizdir. Buna karşılık vakfın aynı olarak topladığı kırsal vergi miktarı 1617 yılından itibaren 10.000 kile seviyesinin üzerine çıkmamıştır. Eğer muhasebe kayıtlarını okumamızda temel bir hataya düşmediyse bu durum tarımsal üretim açısından bir gerilemeye işaret etmektedir.

Bu uzun dönem içinde vakfın ciddi gelir kaybına uğradığı ve malî sıkıntı geçirdiği dönemler 'Celali etkisi'nin ortaya çıktığı 1607 ve 1608 yılları ve hava koşullarında bir afetin görüldüğü 1614-15 yıllarıdır. 1607-08 yıllarında kentsel gelirler doğrudan vakıf varlıklarının tahrip edilip yakılmasından dolayı düşmüştür. Vakıf önemli miktarda hububat satarak gelirini artırma yoluna gitmiştir. Tahrip edilen binalar ve dükkanların tamiri için yüksek maliyetler üstlenilmiştir. Anlaşıldığına göre malî toparlanma erken başlamıştır. Daha 1608 sonlarında başlayan toparlanma, 1609 yılında gerçekleşmiş görünmektedir. 1614-15 yıllarında ise aynı gelirler düştüğünden vakıf karşılaştığı malî darlığı ertelenen maaş ödemeleri ve veresiye alımlarla sonraki yıllara yaymıştır.

Bundan sonra inceleme dönemimizin sonuna kadar vakfın maaş ödemelerinde düzensizlik göze çarpar ve veresiye alımlar başlar. Bazı yıllar bütçe açığı ile kapatılmıştır. Edindiğimiz bir izlenim vakfın daha fazla peşin tahsilata başvurduğu yönündedir. Hatta borçlanma yapıldığı yıllar vardır. Bunlara rağmen, derin bir malî kriz yaşanmamıştır. Vakıf gelir ve gider dengesizliğinin ortaya çıktığı yıllar vardır, ancak vakıf gelirlerinde ciddi bir düşüşün ortaya çıktığı, vakfın fiili işleyişini durdurduğu, gördüğü hizmetleri askıya aldığı yıllar olmamıştır.

Orhan Gazi Vakfı muhasebe defterleri üzerinden tek başına ele alındığında elde ettiğimiz sonuçlar şehir iktisadi hayatının 17. yüzyılın ilk yarısındaki seyri açısından nihai bir yargıya varmamıza imkan verecek kapsam ve güvenilirlikte değildir. Bu çalışmada gösterilen sonuçların Bursa şehrindeki diğer vakıfların malî analizi ile birlikte değerlendirilmesi, sicil ve mühimme defterleri ile desteklenmesi zaruridir. Vakfın kırsal gelirleri ile yerel tarımsal ekonomi arasında doğrudan ve yakın bir ilişki kurmak mümkündür. Elde edilen sonuçlar iti-

32. Pamuk 2000.

bariyle vakfın kırsal gelirleri tarımsal ekonomide uzun dönemli bir üretim krizi ima etmemektedir. Ancak çalışmamızın başında da belirtildiği üzere yerel iktisadi tarih çalışmalarının sayıca artması ve arşiv kaynakları türünden zenginleştirilmesi gerek-

lidir. Bu amaçla gelirlerini Bursa bölgesi kırsalından temin eden diğer vakıfların da incelenmesi daha genel ve güvenilir sonuçlara ulaşmak bakımından önemlidir.

Tablo 5: Orhan Gazi Vakfının Ana Gelir-Gider Kalemleri

Hicri / Miladi	1001-02/ 1593 9 aylık	1002/ 1594 4 aylık	1002- 03/1594-95 9 aylık	1003-04/ 1595	1004-05/ 1596
Cari dönemden gelir	336.488	157.492	267.481	400.944	393.345
Aylık gelirler	88.130	40.840	91.528	121.489	120.988
Hân-ı Bezzâziye	22.500	10.000	22.417	28.921	28.000
İcâre-i dekâkîn	54.000	25.680	57.501	76.668	76.668
İcâre-i mu'accele	6.960	32.550	5.470	23.270	5.650
Nakdî tarımsal gelirler	210.258	68.402	124.145	197.621	206.754
Mahsulat satışı			31.814	40.840	40.829
Toplam giderler	404.155	285.370	252.893	327.548	345.683
Maaş ödemeleri	104.000	57.660	139.635	181.740	183.240
Mutfak giderleri	123.193	52.028	80.738	94.141	106.915
Alacaklar ⁽³³⁾			7.554	13.714	13.714
Kalan Meblağ			563	159	17.031

Tablo 6: Vakıf muhasebe defterlerinden elde edilen fiyatlar

Hicri / Miladi	1005-06/ 1597	1006-07/ 1598	1007-08/ 1599	1008-09/ 1600	1009/1601 3 aylık
Cari dönemden gelir	397.553	371.308	390.460	459.977	137.246
Aylık gelirler	134.530 ⁽³⁴⁾	127.268	128.988	138.407 ⁽³⁵⁾	41.017
Hân-ı Bezzâziye	30.833 ⁽³⁶⁾	29.000	30.000	30.000	16.000 ⁽³⁷⁾
İcâre-i dekâkîn	83.057	76.668	76.668	83.057 ⁽³⁸⁾	19.167
İcâre-i mu'accele	5.790	6.900	12.100	23.700	2.300
Nakdî tarımsal gelirler	206.148	201.876	201.139	233.819	78.739
Mahsulat satışı	33.273	17.852	31.130	45.719	9.200
Toplam giderler	409.129	358.505	401.708	470.616	118.145
Maaş ödemeleri	205.090 ⁽³⁹⁾	190.860	194.400	206.530 ⁽⁴⁰⁾	47.400
Mutfak giderleri	154.382	127.008	134.753	150.408	53.536
Alacaklar	13.714	13.714	11.148	11.148	12.980
Kalan Meblağ	5.455	10.628	1.944	-8.695	8.574 ⁽⁴¹⁾

33. Tahsil edilememiş gelirler.

34. 13 aylık.

35. 13 aylık.

36. 13 aylık.

37. 6 aylık.

38. 13 aylık.

39. 13 aylık ve müşâhere ile birlikte.

40. 13 aylık.

41. Teslim be hizâne-i 'âmire-i Darü's-sa'âde.

Hicri / Miladi	1009-10/ 1601 10 aylık	1010-11/ 1602 6 aylık	1015-16/ 1607	1016-17/ 1608	1017-18/ 1609
Cari dönemden gelir	309.228	233.147	422.758	405.546	409.213
Aylık gelirler	95.811	66.354	125.216	133.235	126.146
Hân-ı Bezzâziye	24.000 ⁽⁴²⁾	16.500	20.000	13.418 ⁽⁴³⁾	28.750
İcâre-i dekâkîn	57.501 ⁽⁴⁴⁾	38.334	66.559 ⁽⁴⁵⁾	84.078 ⁽⁴⁶⁾	83.996
İcâre-i mu'accele	66.700	7.600	1.350	22.900	13.350
Nakdî tarımsal gelirler	115.644	107.929	166.746	168.922	223.035
Mahsulat satışı	20.462	5.520	97.446	3.079	34.082
Toplam giderler	289.596	183.129	420.758	398.781	373.133
Maaş ödemeleri	141.105	80.670	214.500	215.700 ⁽⁴⁷⁾	186.255
Mutfak giderleri	104.238	76.782	157.250	101.052	117.199
Alacaklar	12.977	23.939	3.800	5.342	6.142
Kalan Meblağ	-24.264	11.814			390

Hicri / Miladi	1019/1610	1020/1611	1022-23/ 1614	1024/1615	1025/1616	1026- 27/1617
Cari dönemden gelir	378.095	376.360	356.282	413.078	418.914	378.012
Aylık gelirler	130.568 ⁽⁴⁸⁾	134.442	132.752	144.676	130.645	122.568
Hân-ı Bezzâziye	29.000	30.000	30.000	34.432 ⁽⁴⁹⁾	31.582 ⁽⁵⁰⁾	26.340
İcâre-i dekâkîn	77.908	71.912	81.992	83.804 ⁽⁵¹⁾	73.913 ⁽⁵²⁾	73.668
İcâre-i mu'accele	8.870	3.600	8.200	22.500	8.750	20.400
Nakdî tarımsal gelirler	188.330	180.019	192.781	183.212	191.889	191.823
Mahsulat satışı	26.432	13.299	15.349	20.690	51.660	23.021
Toplam giderler	378.095	375.695	377.771	482.261	401.484	371.170
Maaş ödemeleri	202.890 ⁽⁵³⁾	201.060	203.970	237.945 ⁽⁵⁴⁾	207.960 ⁽⁵⁵⁾	193.760
Mutfak giderleri	107.279	109.271	81.149	118.759	140.973	85.850
Alacaklar	6.142	6.732			10.358	10.940
Kalan Meblağ		75	393	1.150	782	1.734

42. 9 aylık.
43. 7 aylık.
44. 9 aylık.
45. 11 aylık.
46. 16 aylık.
47. 13 aylık.
48. 13 aylık.
49. 14 aylık.
50. 13 aylık.
51. 14 aylık.
52. 13 aylık.
53. kısmen 13 aylık.
54. kısmen 14 aylık.
55. 13 aylık.

Hicri / Miladi	1028-29/1619 5 aylık	1029-30/1620	1031/1622 6 aylık	1034/1625 10 aylık	1037- 38/1628 11 aylık
Cari dönemden gelir	246.767	354.105	154.748	376.654	398.935
Aylık gelirler	61.281	124.135	59.154	95.730	120.288
Hân-ı Bezzâziye	13.329 ⁽⁵⁶⁾	27.996	12.000	18.670	23.004
İcâre-i dekâkîn		73.339	36.834	61.960	74.724
İcâre-i mu'accele	13.800	1.100		1.000	19.000
Nakdî tarımsal gelirler	132.725	188.968	81.944	207.013	184.481
Mahsulat satışı	25.361	19.502	4.650	50.911	55.766
Toplam giderler	227.000	353.080	145.445	396.205	411.960
Maaş ödemeleri	131.025	201.180	74.775 ⁽⁵⁷⁾	202.660	213.620
Mutfak giderleri	52.845	108.141	44.808	104.744	116.678
Alacaklar	11.240	12.283	51.521		2.540
Kalan Meblağ	291	573	8.401	-15.145	1.082

Hicri / Miladi	1039-40/ 1630	1041-42/ 1632	1042-43/ 1633 8 aylık	1043/ 1633-34 10 aylık	1044/ 1634 9 aylık
Cari dönemden gelir	330.111	413.720	331.064	334.591	210.232
Aylık gelirler	121.284	127.284	86.056	102.350	92.173
Hân-ı Bezzâziye	24.000	30.000	20.000	25.000	22.500
İcâre-i dekâkîn	74.724	74.724	47.816	61.870	54.963
İcâre-i mu'accele	11.000	8.500		5.000	3.700
Nakdî tarımsal gelirler	137.187	191.466	191.108	214.087	60.678
Mahsulat satışı	22.140	50.370	17.900		12.681
Toplam giderler	389.471	411.523	287.352	318.508	258.155
Maaş ödemeleri	214.740	214.740	171.030	142.340 ⁽⁵⁸⁾	119.250
Mutfak giderleri	102.765	134.449	83.078	88.352	81.521
Alacaklar	855	6.278	66.095	41.266	21.240
Kalan Meblağ	3.197	334	229	-18.413	163

56. 6 aylık.

57. Farklı tarihler için.

58. Çoğunlukla 10 ay için.

Hicri / Miladi	1044-45/ 1635	1045-46/ 1636 6 aylık	1046-47/ 1636-37 8 aylık	1047-48/ 1637-38	1050-51/ 1641 17 aylık
Cari dönemden gelir	405.638	218.146	429.804	369.274	614.488
Aylık gelirler	123.086	60.888	122.376	122.376	181.956
Hân-ı Bezzâziye	30.000	15.000		Okunamıyor	51.000
İcâre-i dekâkîn	74.376	37.362		73.746	104.856
İcâre-i mu'accele	37.000	11.190		3.000	146.800
Nakdî tarımsal gelirler	190.208	108.790	195.398	194.598	206.332
Mahsulat satışı	26.344	19.220	30.030	19.300	10.000
Toplam giderler	460.062	196.287	503.686	378.887	557.824
Maaş ödemeleri	225.720	110.625	229.320	218.545	293.870 ⁽⁵⁹⁾
Mutfak giderleri	138.684	58.181	140.222	138.015	173.110
Alacaklar	3.000			3.310	
Kalan Meblağ	6.416	-6.883	-1.499	528	839

	Buğday	Pirinç	Et	Sadeyağ		Buğday	Pirinç	Sadeyağ
Yıl	kile	kile	kıyye	kıyye	Yıl	kile	kile	kıyye
1593	25 ^{*(60)}	32,5	4	19,6	1615	39,09	35,12	25,68
1594		28	4		1616	52,5	37,61	26,89
1594-5		28,1	7,75		1617	25	36,84	27,26
1595		47,6	8,7		1619	18*	36	29,24
1596		33,39	9,1	21,59	1620	32*	34,77	27,39
1597	35	46,36	10,36	29,54	1622		50	28
1598		36,59	11,48	26,38	1625	22	26	26
1599		34,29	12,1		1628	30	40	32
1600	25*	35,98	11,85	26,41	1630	25*	36,55	30
1601 ⁽⁶¹⁾	40*	44,6	12	35	1632	60	55	35
1601		50,85	10,75		1633	23*	45,32	35,38
1602		43,88	11,23	29,87	1633-4	25	36,61	40,73
1607	40,29*	41,61	13,09	42,74	1634	25*	37,02	40
1608	28,69*	61,53		38,14	1635	21	46,14	33,05
1609	18,69*	52,18		35,19	1636	22,83*	45,86	33,29
1610	18*	39,23		36,27	1636-7	20*	50	40
1611	10*	38,56		39,14	1637-8	35*	47,09	40
1614	23*	36,12		28,51	1641	30	34,19	24

59. 17 aya kadar varan farklı tarihler için.

60. "*" ile işaretlenmiş olan fiyat verileri satış kayıtlarından elde edilmiştir. Diğer fiyat verileri satınalım fiyatlarıdır.

61. Üç ay (Mart-Mayıs).

KAYNAKLAR

1. Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maliyeden Müdevver Defterler (MAD)
BOA, MAD 472.
BOA, MAD 621.
BOA, MAD 1142.
BOA, MAD 4593.
BOA, MAD 5457.
BOA, MAD 6055.

2. Kitap ve Makaleler

Pamuk 2004 Şevket Pamuk, "Prices in the Ottoman Empire, 1469-1914", *International Journal of Middle East Studies*, 36, 451-68.
Parker ve Smith 1978 Geoffrey Parker and Leslie M. Smith, "Introduction", *The General Crisis of the Seventeenth Century*, ed. Geoffrey Parker and Leslie M. Smith, London, Routledge & Kegan Paul, 1-25.
Peri 1992 Oded Peri, "Waqf and Ottoman Welfare Policy", *Journal of Economic and Social History of the Orient*, 35, 171-185.
Rabb 1975 Theodore K. Rabb, *The Struggle for Stability in Early Modern Europe*, New York, Oxford University Press.
Raymond 2003 André Raymond, "The Ottoman Conquest and the Development of the Great Arab Towns", *Arab Cities in the Ottoman Period*, Cairo, Syria and the Maghreb içinde, Variorum, 2002.
Shefer 2003 Miri Shefer, "Charity and Hospitality: Hospitals in the Ottoman Empire in the Early Modern Period", in *Poverty and Charity in Middle Eastern Contexts*, eds. M. Bonner et al., SUNY Press, 121-143.
Singer 2002 Amy Singer, *Constructing Ottoman Beneficence, An Imperial Soup Kitchen in Jerusalem*, State University of New York Press.
Trevor-Roper H. R. Trevor-Roper, "The General Crisis of the Seventeenth Century", *Past and Present*, 16, 31-64.
Uluçay 1944 Çağatay Uluçay M., *XVII. Asırda Saruhan'da Eşkiyalık ve Halk Hareketleri*, İstanbul, Manisa Halkevi Yayınlarından Sayı: XI.
Unan 2006 Fahri Unan, *Kuruluşundan Günümüze Fatih Külliyesi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
Ülken 1971 Hilmi Ziya Ülken, "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", *Vakıflar Dergisi*, ayrı basım, IX, 13-37.
Yediyıldız 2003 Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi*, Ankara, Türk Tarih Kurumu.
Yerasimos 2001 Stéphane Yerasimos, "Le Waqf du Defterdar Ebu'l Fazl Efendi et ses Bénéficiaires", *Turcica*, 33, 7-33;

